

Czekanowski, Jan

Czaszki z Katedry Ormiańskiej we Lwowie

Światowit 24, 649-656

1962

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN CZEKANOWSKI

CZASZKI Z KATEDRY ORMIAŃSKIEJ WE LWOWIE

Jednym z bardzo aktualnych zagadnień antropologii polskiej stało się teraz po wojnie zbadanie struktury antropologicznej Ormian polskich. Jest to grupa drobna, dawniej dosyć liczna na południowo-wschodnich kresach Rzeczypospolitej. Ormianie, jakkolwiek już dawno zaniechali używania swojego języka i ulegli polonizacji lingwistycznej, a na początku bieżącego stulecia tylko nieliczni mieszkający na Pokuciu mieli jeszcze znać język ormiański, używany jedynie wtedy, gdy nie chcieli być rozumianymi przez obce otoczenie, to jednak aż do pierwszej połowy zeszłego stulecia tworzyli izolowaną grupę mniejszościową. Dopiero reperkusje wielkiego wstrząsu, spowodowanego przez powstanie listopadowe, oraz nastroje poprzedzające „Wiosnę Ludów“ przełamały tradycyjne szranki, izolujące ormiańską mniejszość od społeczeństwa polskiego. Zaczęli się oni wtedy rozplýwać w jego średnio-wyższej warstwie ziemiańskiej. Aż do ostatniej wojny zachowało się jednak pewne poczucie odrębności ormiańskiej, chronionej odmiennym obrządkiem unickim (melchickim) oraz posiadaniem własnej organizacji kościelnej z arcybiskupem równorzędnym arcybiskupowi łańcickiemu i grecko-katolickiemu metropolicie.

Obecnie czynniki wyodrębniające zanikającą mniejszość ormiańską zredukowały się do tradycji rodzinnych i pewnych nawyków, bodaj że najtrojskliwiej pielęgnowanych w kręgu kuchennym. Dotyczą one nie tylko przysmaków, posiadających niekiedy nawiązania obrzędowe, ale i codziennie spożywanych potraw, których częstym składnikiem jest kozina, zupełnie obca kuchni polskiej. Jednakże mimo tej wielkiej roli, jaką w charakterze czynnika izolacyjnego, zwłaszcza na Wschodzie, odgrywa kuchnia i temu podobne odrębności kulturowe, proces rozplýwania się mniejszości ormiańskiej teraz, po wojnie, przyspieszył się bardzo. Czas zatem najwyższy, aby zdać sobie sprawę z tego, jaką, przynajmniej obecnie, strukturę antropologiczną mają nasi Ormianie. Przy powtarzaniu tego rodzaju badań w przyszłości będziemy bowiem mogli dokładnie ująć przebieg procesu wchłaniania drobnej grupy przez obce środowisko antropologiczne. O tym, że nasi Ormianie jeszcze i obecnie stanowią odrębną formację antropologiczną, każdy laik mógł się przekonać na tradycyjnym karnawałowym bału ormiańskim we Lwowie.

Niestety, nie mamy jeszcze dokładnych wiadomości, jak się przedstawia terazniejsza struktura antropologiczna Ormian polskich. Ten stan zupełnej niewiedzy upoważnia do podjęcia próby wykorzystania jedyne, niestety, drobnego materiału obserwacyjnego, jakim są wiadomości o 7 czaszkach z Katedry Ormiańskiej, przechowywanych w Zakładzie Antropologii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Były one zarejestrowane pod liczbami 320–324, 328 i 329 inwentarza kranjologicznego. Zostały zaś przekazane mi przez J.E. księdza arcybiskupa Teodorowicza. Wydobyto je bowiem na terenie cmentarza przykościelnego podczas odnawiania i przebudowywania Katedry w drugiej połowie międzywojennego dwudziestolecia. Musiały one zaś pochodzić najpóźniej z XVIII w., Austriacy bowiem wkrótce po zajęciu Galicji zabronili chowania zmarłych na cmentarzach przykościelnych, powodując się względami sanitarnymi.

Oczywiście, na tak skromnej podstawie, jak 7 czaszek, wiele budować nie można. Jednakże i prawidłowości, zarysowujące się w nielicznym materiale, zasługują na uwagę. Muszą one bowiem zainteresować antropologów i mogą zachęcić do podjęcia badań, zwłaszcza jeśli poruszone zagadnienia zostały uznane za ważne i zajęcie się nimi może liczyć na odpowiednie poparcie. Zresztą wyjaśnienie struktury Ormian jest tematem nadającym się na pracę magisterską, a uporanie się z nim nie nastęrcza szczególnych trudności.

Podstawę materiałową naszych rozważań stanowią poniżej podane wskaźniki antropologiczne.

Tablica I.

Wskaźniki czaszek z Katedry Ormiańskiej we Lwowie i wyniki ich określeń typologicznych.

Numery czaszek	324	321	328	329	320	322	323
	λ	λ	ρ	δ	ν	α	β
1. Wsk. szerokościowo — dług.	88,6	90,6	83,4	83,4	76,8	79,5	75,9
2. Wsk. wysokościowo — długość.	77,8	78,6	72,6	72,9	—	69,6	—
3. Wsk. czołowo — ciemieniowy	64,2	63,2	65,1	66,9	68,1	70,6	79,7
4. Wsk. twarzy górnej	51,6	54,2	49,6	52,1	51,3	52,4	48,8
5. Wsk. nosa	40,8	40,8	49,9	47,9	52,1	49,0	55,3
6. Wsk. oczodołów	92,7	92,3	74,0	82,5	82,1	85,0	78,6
7. Wsk. potylicy	—	77,1	73,3	85,9	—	72,3	75,0

Podane w ostatnim wierszu tabl. I wyniki określeń typologicznych stanowią rezultat opracowania tej serii czaszek przez dra Salomona C z o r t k o w e r a. Określenia zostały skontrolowane przez doc. dra Stanisława K l i m k a.

W tabl. I czaszki zostały podane w kolejności odpowiadającej ich podobieństwu. Jako miarę podobieństwa przyjęto przeciętną różnicę uwzględnionych wskaźników. Oczywiście, podobieństwo jest tym większe, im mniejsza

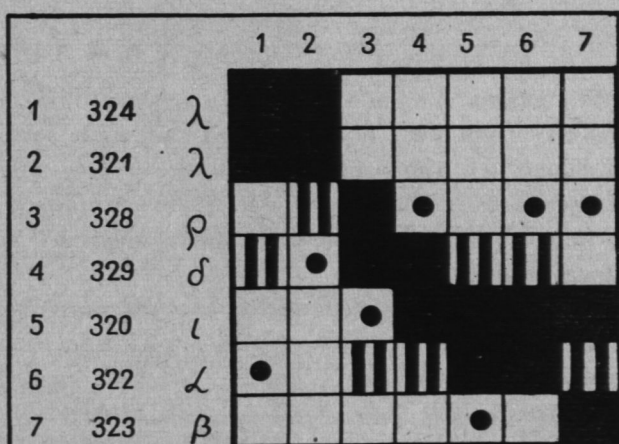
jest przeciętna różnica. W tym celu obliczone przeciętne różnice zostały zestawione w tabl. II.

Tablica II
Przeciętne różnice czaszek z Katedry Ormiańskiej

Numery czaszek	324	321	328	329	320	322	323
324	0,0	1,1	6,9	5,1	7,6	6,6	9,5
321	1,1	0,0	5,8	6,3	8,6	7,1	10,8
328	6,9	5,8	0,0	3,7	4,3	4,0	5,5
329	5,1	6,3	3,7	0,0	2,6	2,9	7,6
320	7,6	8,6	4,3	2,6	0,0	2,5	3,9
322	6,6	7,1	4,0	2,9	2,5	0,0	5,0
323	9,5	10,8	5,5	7,6	3,9	5,0	0,0

Wzajemny stosunek zbadanych czaszek, ujęty na podstawie przeciętnych różnic ich wskaźników podanych w tabl. I, unaocznia diagram I. Został on narysowany w ten sposób, że w każdej jego kolumnie zarówno różnicę zerową przekątnej, jak i różnicę najmniejszą oznaczono polami czarnymi, następną co do wielkości — polem z dwiema czarnymi kreskami i trzecią — polem z kropką.

Diagram I. Przeciętne różnice czaszek z Ormiańskiej Katedry Lwowskiej.



Ryc. I. Diagram I

Widzimy tu, że do dwóch czaszek (324, 321), reprezentujących element armenoidalny, nawiązują przedstawicielki jego typów mieszanych: litoralnego (328) i dynarskiego (329). Z nimi zespalają się zaś czaszki 320 i 322. Ta ostatnia reprezentuje element nordyczny, a poprzednia — jego śródziemnomorskiego

mieszkańca — typ północno-zachodni. Zespółiła się ona w diagramie z czaszką typu dynarskiego (329), który jest przecieź armenoidalno-nordycznym mieszaneem Mamy tu zetem zupełnie prawidłowe przejście od elementu nordycznego do armenoidalnego poprzez ich typy mieszane Tę uderzającą prawidłowość układu podkreśla jeszcze to, że od tego zwarteo zespółu czterech czaszek (322, 320, 329, 328) odcina się mieszaniec laponoidalno-śródziemnomorski (323), zaznaczając jednakże swoje nawiązania śródziemnomorskie.

Przy badaniu tak niewielkiego materiału, jak nasza seria składająca się z zaledwie 7 czaszek, które tu ujmujemy jako reprezentację statystyczną populacji ormiańskiej, możliwe ujęcie jej składu antropologicznego otrzymujemy przy zastosowaniu postępowania wprowadzonego do antropologii pol-

Tablica III

Obliczenie składu populacji ormiańskiej

Liczba czaszek	Typy morfologiczne	Nordyczny %	Śródziemnomorski %	Armenoidalny %	Laponoidalny %
2	Armenoidalny	—	—	28,572	—
1	Litoralny	—	7,143	7,143	—
1	Dynarski	7,143	—	7,143	—
1	Północno — zachodni	7,143	7,143	—	—
1	Nordyczny	14,286	—	—	—
1	Sublaponoidalny	—	7,143	—	7,143
Łącznie		28,572	21,429	42,858	7,143

skiej przez dra Stanisława Żejmo-Żejmisa Oparcie się na tzw prawie licznosci typów morfologicznych szkoły lwowskiej pozwala w kranilogii na ujmowanie rachunkowe typów mieszanych jako zespółów, składających się z dwóch połówek, reprezentujących ich składniki rodzicielskie. W ten sposób osiąga się skład antropologiczny populacji przez obliczenie przytoczone na tabl. III.

Wynik zastosowania tego postępowania analitycznego kontroluje tzw. prawo średniej arytmetycznej wskaźnika czaszki. W danym przypadku otrzymuje się:

Teoretyczna średnia arytmetyczna ...	82,57
Rzeczywista średnia arytmetyczna ...	82,60
Różnica	0,03

Wykazanie nawet tak małej różnicy między średnią arytmetyczną wskaźnika czaszki, teoretycznie obliczoną na podstawie hipotetycznego składu populacji, a średnią bezpośrednio stwierdzoną dla danej grupy nie stanowi jeszcze dowodu trafności ujęcia jej składu antropologicznego. Mała rozbież-

ność średnich arytmetycznych jest tylko stwierdzeniem, że z punktu widzenia tego kryterium nie ma podstaw do kwestionowania danego ujęcia składu antropologicznego populacji. Mamy tu bowiem do czynienia z warunkiem koniecznym, ale nie wystarczającym w charakterze dowodu. Przyjmiemy więc nasz wynik analityczny za zadowalający nie przesadzając, czy nie można by przyjąć innego, równie dobrego albo może nawet jeszcze lepszego. Wobec szczupłości naszej podstawy obserwacyjnej z tego rodzaju możliwością należy się liczyć. Jednakże ze względu na wielką prawidłowość układu wielkości liczbowych tabl. II, unaocznionego w diagramie I, tego rodzaju ewentualność można uważać za mało prawdopodobną.

Otrzymamy w tabl. III wynik analityczny, ujmujący skład antropologiczny Ormian polskich z XVII—XVIII w., porównamy z innymi wynikami analitycznymi, dotyczącymi seryj spostrzeżeń pochodzących z terytorium Rzeczypospolitej, a też i z Ormianami zakaukaskimi. Uwzględnimy zatem następujące serie, wyróżniające się wysokimi odsetkami elementu armenoidalnego, charakterystycznego składnika antropologicznego Ormian.

1. Poborowi powiatu Kosów Pokucki (J. Mydlarski, 1928).
2. „ „ Kałusz (J. Mydlarski, 1928).
3. Czaszki mieszczan lwowskich z XVII i XVIII w. z cmentarza przy Katedrze Łacińskiej. Mają oni skład antropologiczny bardzo bliski stwierdzonemu na podstawie czaszek mnichów klasztoru Lorsch w Hesji, datowanych na wieki VII—XVII. Ta zgodność składów antropologicznych pozwala wnioskować, że ówczesni patriotyczni polscy mieszczenie lwowscy pod względem antropologicznym nie różnili się jeszcze od ludności (miejskiej?) Hesji i obszarów przyległych, skąd pochodzili ich przodkowie (M. Frankowska-Rzewuska 1925).
4. Szlachta podolska, pochowana w XVIII w. w kościele w Skale nad Zbruczem (K. Stojanowski, 1924).
5. Czaszki z Katedry Ormiańskiej we Lwowie z XVII—XVIII w.
6. Czaszki Ormian zakaukaskich, ogłoszone przez W. Bunka (1927), a zanalizowane przez A. Byczkowską.

Tablica IV

Zestawienie porównywanych wyników analitycznych

Składniki antropologiczne	Pobor. Kosów Pokucie	Pobor. pow. Kałusz	Mieszczanie Lwów	Szlachta podols. Skala	Ormiańska K. Lwowska	Ormianie zakaukascy
Nordyczny	20,1	24,0	28,9	42,5	35,7	13,8
Śródziemnomorski	12,1	14,0	15,4	16,6	14,3	21,2
Armenoidalny	22,1	27,8	31,2	17,3	42,9	51,6
Laponoidalny	45,6	34,3	24,5	25,8	7,1	13,1

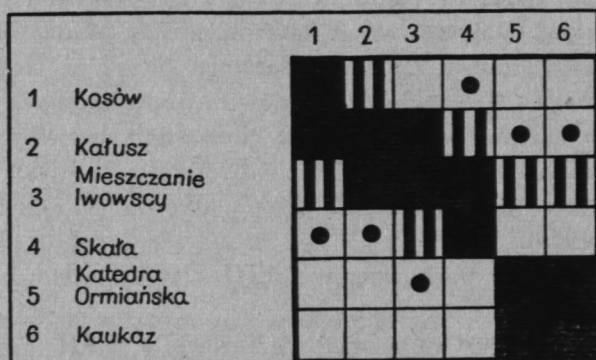
Konieczność przyjętej tu kolejności porównywanych wyników analitycznych, tak samo jak w tabl. I, uzasadnia wynik zsumowania różnic, wyjaśniający wzajemny stosunek porównywanych seryj spostrzeżeń. Wyniki tych obliczeń zostały podane w poniższym zestawieniu:

Tablica V

Różnice porównywanych wyników analitycznych

	Kosów pobo- rowi	Kałuż pobo- rowi	Miesz- czanie Lwów	Szlach. podol. Skała	Katedra Ormiań. Lwów	Ormia- nie za- kaukas.
Kosów Pokucki	0,0	22,8	41,2	49,5	87,1	77,4
Kałuż, poborowi	22,8	0,0	19,5	38,1	54,3	62,4
Mieszczanie, Lwów	41,2	19,5	0,0	28,6	36,2	52,7
Szlachta podolska	49,5	38,1	28,6	0,0	51,7	82,3
Kat. Ormiańska, Lw.	87,1	54,3	36,2	51,7	0,0	43,6
Ormianie zakaukascy	77,4	62,4	52,7	82,3	43,6	0,0

Diagram II. Wzajemny stosunek porównywanych wyników analitycznych.



Ryc. 2. Diagram II

Wzajemny stosunek porównywanych tu seryj antropologicznych unaoczni załączony diagram II. Został on skonstruowany w sposób identyczny jak poprzednio omówiony diagram I.

Widzimy tu, że wzajemny stosunek porównywanych wyników analitycznych jest niezwykle prawidłowy i wykazuje bardzo charakterystyczne odchylenia od idealnego schematu.

Przede wszystkim uderza tu, że obydwie serie ormiańskie odcinają się bardzo ostro od pozostałych. W ten sposób uzewnętrznia się odrębność ich struktury antropologicznej. Natomiast pozostałe serie, pochodzące z obszaru dawnych województw ruskiego i podolskiego, tworzą zwarty zespół, którego

idealną prawidłowość narusza tylko słabo zaznaczające się odchylenie mieszczan lwowskich w stronę im współczesnych Ormian lwowskich. Pozwala to wnioskować z dużym prawdopodobieństwem, że już przed upadkiem Rzeczypospolitej rozpoczął się proces stapiania się naszych Ormian ze społeczeństwem polskim. Nawiązania Ormian lwowskich także i do szlachty podolskiej świadczą ponadto, że stapiali się oni nie tylko z lwowską warstwą mieszczańską, swoimi najbliższymi sąsiadami, ale też i z warstwą ziemiańską. Ormianie zakaukascy nie wykazują tego rodzaju zakłóceń w kolejności malejącego napięcia ich nawiązań. Maleją one bowiem w tej samej kolejności, jak spada odsetek elementu armenoidalnego w porównywanych seriach antropologicznych.

Zastanawiająca prawidłowość otrzymanych wyników, pozwalających się w tak prosty sposób zinterpretować z ogólniejszych punktów widzenia, świadczy, iż poprawne opracowanie materiału naszymi nowoczesnymi metodami badawczymi, nawet i przy nielicznych seriach, może doprowadzać do ważnych wyników o wysokim stopniu prawdopodobieństwa.

Jako dezyderat nasuwa się tu sprawa zbadania antropologicznego terażniejszej generacji Ormian polskich. Należy oczekiwać, że wynik tego badania wykaże, jak daleko posunął się proces stapiania się biologicznego naszych Ormian ze społeczeństwem polskim w ciągu ostatnich co najmniej dwóch stuleci w porównaniu ze stanem poświadczonym przez omówione tu czaszki z Katedry Ormiańskiej.

Poznań 18. V. 60.

Bibliografia

- Bunak, W. W., *Crania Armenica*, „Trudy antropologiczeskogo Issledowatielnogo Instituta” Moskwa 1927.
- Byczkowska, A., *Ormianie kaukascy pod względem rasowym*, „Kosmos” t. 59, 1934 s. 335—346.
- Czekanowski, J., *Polska-Słowiańszczyzna, Perspektywy antropologiczne*, S. Arct, Warszawa 1948, s. VIII—389, Biblioteka Wiedzy o Polsce, t. III,
- Frankowska-Rzewuska, M., *Czaszki z lwowskiej Katedry Łacińskiej XVII i XVIII wieku. Studium kraniologiczne*, „Kosmos” t. 50, 1925, s. 649—736.
- Mydlarski, J., *Przyczynek do poznania struktury antropologicznej Polski i zagadnień doboru wojkowego*, „Kosmos” t. 53, 1928, Seria a, s. 195—210.
- Stojanowski, K., *Typy kraniologiczne Polski*, „Kosmos” t. 49, 1924, s. 669—766.

SKULLS FROM THE ARMENIAN CATHEDRAL IN LVOV

Summary

Although a set of only seven skulls represents a population characterized by arithmetical means of the anthropological features considered, discredited by their great probable errors — the definition of the typological appurtenance of particular individuals allows us to achieve important results, when the population examined is almost homogeneous with far going interbreeding of its members. This is shown by the skulls from the Armenian Cathedral in Lvov, dated to the XVII — XVIII cent.

The examination of these seven skulls has shown that the people buried in the cemetery by the Cathedral, so probably noblemen, constituted a group of the typical Armenian anthropological structure, very similar to that of the Armenians from beyond Caucasus. They showed however very characteristic and regular deviations from the native Asiatic formation. On the one hand, there appear very distinct connections with the contemporary townsmen of Lvov buried in the cemetery by the Latin Cathedral, on the other — considerably slighter connections with the gentry of Podolia, buried in the church at Skala upon the Zbrucz river.

We may conclude from the above facts that the process of biological unification of the Armenians, living on the south-eastern confines of Poland, with the Polish community had started before the catastrophe of the former Republic of Poland and that the boundary, isolating both nations, was levered earlier and with better result by townspeople but that this process already at that time began to embrace the landed gentry as well. So far it was supposed that the Polish Armenians were a completely isolated minority almost up to the middle of the XIX century.